

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی - تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۹

بررسی تربیت اجتماعی سیاسی در برنامه درسی رسمی دوره اول متوسطه

ارسال: ۱۳۹۸/۱۱/۲۵	فاطمه امیری ^۱
پذیرش: ۱۳۹۹/۱۱/۲	علیرضا فقیهی ^۲

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی وضعیت مطلوب و موجود در برنامه درسی مطالعات اجتماعی با توجه به دو مؤلفه‌ی تربیت اجتماعی و سیاسی در دوره اول متوسطه و ارائه الگوی مطلوب است. ماهیت تحقیق توصیفی و پیمایشی و با توجه به هدف تحقیق، کاربردی است. روش پژوهش کیفی (اکتشافی - قیاسی) است. جامعه آماری پژوهش اسناد بالادستی آموزش و پرورش، راهنمای معلم، برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه است. حجم نمونه به صورت تمام شمار از جامعه آماری به شیوه هدفمند و در دسترس انتخاب شد. ابزار گردآوری داده‌ها: چک‌لیست، سیاهه تحلیل محتوا، فیش برداری، فرم مصاحبه با متخصصان و فرم نظرسنجی از آن‌ها بود. در جریان پژوهش بعد از واکاوی اسناد بالادستی به بررسی محتوای برنامه درسی مطالعات اجتماعی پرداخته شده و الگوی مطلوب طراحی شد. به منظور اعتباریابی الگو، فرم نظرسنجی طراحی شد و پس از بررسی روایی سؤالات، پایایی آن‌ها با استفاده از آلفای کرونباخ ۰/۹۸ درصد برآورد گردید. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار SPSS و آزمون t گروهی استفاده شد. نتایج حاکی از آن است که این الگو با اعتبار ۹۹ درصد مورد تأیید متخصصان قرار دارد.

واژگان کلیدی: تربیت سیاسی، تربیت اجتماعی، برنامه درسی مطالعات اجتماعی، دوره اول متوسطه.

---

۱ - دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

۲ - استادیار مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اراک

مقدمه

عرصهٔ تعلیم و تربیت از مهم‌ترین زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبهٔ کشور است و ابزار ارتقای سرمایهٔ انسانی شایسته در عرصه‌های گوناگون است. در پرتو سرمایهٔ انسانی متعالی، جامعهٔ بشری آمادگی تحقق حکومت جهانی و انسان کامل را یافته و ظرفیت و استعداد‌های بشر به شکوفایی و کمال خواهد رسید (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۵).

تعلیم و تربیت کارکردهای متفاوتی دارد. تربیت شهروندی یکی از کارکردهای آن است و یکی از مؤلفه‌های تربیت شهروندی، تربیت سیاسی و اجتماعی است که شامل آماده کردن یادگیرندگان برای ورود به محیط اجتماعی و سیاسی، حفظ و انتقال ارزش‌ها، توسعهٔ نگرش و مشارکت در امور سیاسی و اجتماعی است (رضوی، ملکی، عباس‌پور و ابراهیمی‌قوام، ۱۳۸۹: ۲۰). از آنجاکه دانش‌آموزان بعد از خانه، بیشترین زمان را در مدرسه سپری می‌کنند و در معرض آموزش‌های رسمی و غیررسمی قرار دارند پایه‌های شخصیتی آن‌ها تحت این آموزش‌ها شکل می‌گیرد و برنامهٔ درسی مناسب می‌تواند دل‌بستگی و وابستگی اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اعتقادی آنان را شکل دهد (رضوی و همکاران، ۱۳۸۹: ۲۰). مدارس مسئول ایجاد صلاحیت‌های اجتماعی در افراد هستند و از آنجاکه همه‌چیز در حال تغییر است، باید برنامه‌های درسی بر اساس مشکلات اجتماعی و سیاسی، نیاز و پیوند با زندگی واقعی سازمان‌دهی شوند. اغلب برنامه‌های درسی به سمت شهروند آگاه و مسئول جهت‌گیری می‌کنند. افرادی که دارای حقوق سیاسی، اجتماعی و مدنی بوده و در قبال حقوقی که از آن برخوردارند، وظایف و مسئولیت‌هایی نیز در قبال جامعه به عهده دارند (راهنمای برنامهٔ درسی مطالعات اجتماعی، ۱۳۸۷: ۲). پیچیدگی و چندبُعدی بودن تعلیم و تربیت آن را به امری بی‌بدیل تبدیل کرده است، یکی از جنبه‌های تعلیم و تربیت اجتماعی و سیاسی است (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۶). سوق دادن افراد به سوی علم، نهادینه کردن تفکر و پرسشگری، سلامت و نشاط، خلاقیت و پاک‌دامنی، تعهد و مسئولیت‌پذیری، عدالت و پاک‌دامن و آزاداندیشی و انتقادپذیری ویژگی‌های آموزش و پرورش باکیفیت است (سند برنامهٔ راهبردی معاونت آموزش ابتدایی، ۱۳۹۰: ۶). بر اساس سند تحول بنیادین آموزش و پرورش تعلیم و تربیت اعتقادی، تعلیم و تربیت اجتماعی و سیاسی، تعلیم و تربیت زیستی و بدنی، تعلیم تربیت زیباشناختی و هنر، تعلیم و تربیت اقتصادی و حرفه‌ای، تربیت فناورانه از اهداف تعلیم و تربیت برای تربیت دانش‌آموزان هستند. تحول بنیادین در نظام آموزش و پرورش مبتنی بر آرمان‌های نظام سیاسی معطوف

به چشم‌اندازی است که ترسیم‌گر جامعه ایرانی توسعه‌یافته با جایگاه ویژه در سطح منطقه با هویتی اسلامی، انقلابی و الهام‌بخش همراه با تعامل سازنده در سطح بین‌الملل است و به دنبال پرورش‌یافتگانی است که آگاه، آزاد، شجاع و فداکار در جهت تحکیم و تکامل دولت برای رسیدن به حیات طیبه و استقرار حکومت عدل جهانی باشند و با درک مفاهیم سیاسی و اجتماعی و احترام به قانون، اندیشه‌ورزی و شایستگی‌های روبارویی مسئولانه و خردمندانه با تحولات سیاسی و اجتماعی را کسب کنند و با رعایت وحدت و تفاهم ملی به دنبال دفاع از عزت و اقتدار ملی باشند و در سازندگی مشارکت مؤثر داشته باشند (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۶). این تربیت عمدتاً به رابطه‌ی متقابل فرد و نظام سیاسی توجه دارد و نسل جدید را برای نوع خاصی از زندگی سیاسی اجتماعی آماده می‌کند. در واقع، تربیت سیاسی اجتماعی تلاش در راه تربیت شهروندانی مسئول، وظیفه‌شناس دارد تا گسترش دانش، نگرش و مهارت زمینه‌ی حضور فعال و نقاد در ابعاد ملی و فراملی برای آن‌ها فراهم شود (جراحی‌دریان، بابازاده، رومقدس، ۱۳۹۳: ۹۷). جامعه متناسب با مقتضیات زمان از افراد مطالبات معینی دارد و می‌کوشد در پرتو مجموعه فعالیت‌های هدفمند و سنجیده به‌خصوص با کمک از نظام تعلیم و تربیت شهروندانی به‌گونه‌ای مجهز تربیت نماید. از این‌رو تربیت شهروندی و به‌طور خاص تربیت سیاسی به‌عنوان یکی از مباحث مهم نظام تعلیم و تربیت همواره مورد توجه متخصصان تعلیم و تربیت و برنامه‌ریزان درسی بوده است. تربیت سیاسی در نظام جمهوری اسلامی بر پایه تفکر مردم‌سالاری دینی و مطابق با آموزه‌های دین اسلام و بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی شکل گرفته است، از اولویت ویژه‌ای برخوردار است (رضوی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۸). تربیت سیاسی برای حفظ و بقای جامعه ضروری است و رمز حمایت و پایداری هر جامعه در گرو گسترش بینش سیاسی اجتماعی افراد آن است (جراحی‌دریان و همکاران، ۹۷: ۱۳۹۳).

بیان مسئله

جامعه در هر دوره متناسب با مقتضیات زمانی آن، از افراد مطالبات معینی دارد که از ذات زندگی اجتماعی سرچشمه می‌گیرد. لذا جامعه می‌کوشد در پرتو فعالیت‌های هدفمند و سنجیده زمینه پرورش شهروندان را فراهم نموده و آن‌ها را مجهز به مهارت‌هایی نماید که بتوانند در جامعه و در عرصه‌های گوناگون زندگی نقش مؤثری ایفا نمایند (آقازاده،

۱۳۸۵:۴۷). از این رو تربیت شهروندی و به طور خاص تربیت اجتماعی و سیاسی یکی از مباحث مهم در تعلیم و تربیت و مدنظر متخصصان تعلیم و تربیت و به خصوص متخصصان برنامه‌ریزی درسی بوده است. تربیت اجتماعی و سیاسی توسط کارگزاران مختلف انجام می‌شود که آموزش و پرورش رسمی مهم‌ترین آن‌ها است. در برنامه‌های درسی با الگوپذیری از اسناد بالادستی و فلسفه تربیتی جمهوری اسلامی فرصت مناسب جهت تحقق ساحت‌های تربیتی از جمله ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی تدارک دیده می‌شود تا دانش‌آموزان در معرض تجارب مناسب قرار گیرند بتوانند دانش، نگرش و مهارت‌های خود را توسعه و بهبود بخشند. لذا بازنگری و بازبینی برنامه درسی و مطابقت با ساحت تربیتی موردنظر در اسناد بالادستی دارای اهمیت است. تغییرات در نظام آموزشی با این هدف صورت گرفته است و مطالعاتی نیز پیرامون بررسی میزان موفقیت یا عدم موفقیت تغییرات در این حوزه انجام گرفته است. این مطالعات اشاره به مواردی دارد که کم و بیش در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دیده می‌شود و کم‌رنگ بودن یا فقدان آن‌ها زمینه تحقق اهداف تربیت اجتماعی و سیاسی را تضعیف می‌کند و مانع کارآمدی برنامه می‌شود.

یزدانی کاشانی (۱۳۹۲) در بررسی مفهوم جامعه‌پذیری کتاب اجتماعی دوره ابتدایی به ضعف در انتقال عناصر جامعه‌پذیری پرداخته است. دهقانی (۱۳۹۰) با عنوان طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی تربیت اجتماعی برای دوره راهنمایی تحصیلی معتقد است، رویکرد فعلی تربیت اجتماعی دیسپلین‌محور بوده و اجزا و عناصر برنامه نیز با این رویکرد همسو هستند. در حالی که در وضعیت مطلوب رویکرد برنامه بر حاکمیت نظام فکری، اعتقادی، ارزشی اسلام و ماهیت و هویت تربیت اجتماعی و دانش‌آموز محوری با گذر نرم جامعه‌محوری مورد تأکید است. رضوی و همکاران (۱۳۸۹) در بررسی وضعیت تربیت سیاسی در برنامه درسی دوره ابتدایی از طریق تحلیل محتوای کیفی و سند کاوی به بررسی راهنمای برنامه درسی تعلیمات اجتماعی، فارسی و تعلیم و تربیت اسلامی پرداخته و بیان می‌دارند که با استناد به نتایج حاصل شده وضعیت تربیت سیاسی در برنامه درسی دوره ابتدایی چندان مطلوب نیست. اهداف مربوطه بیشتر ناظر بر بُعد شناختی و عاطفی است و بُعد مهارتی مورد غفلت واقع شده است. محتوای برنامه درسی نتوانسته است فرصت مناسبی برای تربیت سیاسی کودکان مبتنی بر اندیشه مردم‌سالاری دینی فراهم آورد و نیاز به بازنگری اساسی دارد. گرچه روش‌های آموزش و ارزشیابی پیشنهادی یادگیرنده محور و فعال هستند. احمدی (۱۳۸۹) در پژوهشی ضمن بررسی رویکردهای تربیت

سیاسی در دوره‌ی ابتدایی و محتوای درسی و فعالیت‌های فوق‌برنامه و مصاحبه با مدیران و معلمان بیان می‌کند، این فعالیت‌ها جهت تربیت سیاسی مطلوب مناسب نبوده و روش‌ها سنتی و ناکارآمد هستند مفاهیم اساسی زندگی در جوامع دموکراتیک از جمله کثرت‌گرایی فرهنگی و قومی مورد توجه قرار نگرفته است. در بررسی رویکرد تربیت سیاسی رویکرد غالب در ایران بیشتر ایدئولوژیک، محافظه‌کار و منفعل است و در تربیت سیاسی تأکید بر مفاهیم کلاسیک نظیر: مشروعیت، قدرت و اقتدار است و مفاهیم جدید تربیت سیاسی مانند مدارا و آزاداندیشی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. امینی و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهشی به اثربخشی برنامه درسی تربیت سیاسی از دیدگاه معلمان و دانش‌آموزان پرداخته و در نتایج پژوهش آن‌ها تفاوت معنی‌دار بین نظر معلمان و دانش‌آموزان وجود داشت و از نظر دانش‌آموزان، برنامه درسی تربیت سیاسی کاملاً غیر اثربخش است. مرزوقی (۱۳۸۳) معتقد است بازاندیشی در برنامه تربیت شهروندی و تعلیمات اجتماعی و سیاسی دانش‌آموزان در برنامه‌های رسمی و غیررسمی از ضروریات است. لذا در پژوهش حاضر سعی شده است تا تربیت اجتماعی و سیاسی در برنامه درسی رسمی مطالعات اجتماعی در دوره اول متوسطه مورد بررسی قرار گیرد و میزان مطابقت با اسناد بالادستی مشخص شده، به تبع آن زمینه نقد و بازنگری و بهبود برنامه درسی مطالعات اجتماعی فراهم گردد.

اهداف پژوهش

تعیین جایگاه تربیت اجتماعی سیاسی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه و ارائه الگوی مطلوب اهداف جزئی:

- ۱- شناسایی وضعیت مطلوب برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش و ارزشیابی) در مطالعات اجتماعی
- ۲- تعیین وضعیت موجود برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش و ارزشیابی) در مطالعات اجتماعی
- ۳- تعیین ویژگی عناصر الگوی برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش و ارزشیابی) در مطالعات اجتماعی
- ۴- اعتبارسنجی الگوی پیشنهادی تربیت اجتماعی سیاسی در مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه در ایران

پرسش‌های پژوهش

جایگاه تربیت اجتماعی سیاسی سربرنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه چگونه و الگوی مطلوب کدام است؟

پرسش‌های جزئی:

۱- وضعیت مطلوب برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش، ارزشیابی) مطالعات اجتماعی چگونه است؟

۲- وضعیت موجود برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش، ارزشیابی) مطالعات اجتماعی چگونه است؟

۳- عناصر الگوی برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش، ارزشیابی) مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟

۴- الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه تا چه اندازه اعتبار دارد؟

روش پژوهش

تحقیق موردنظر از لحاظ هدف، از دسته پژوهش‌های کاربردی است. روش تحقیق، روش ترکیبی (کمی و کیفی) چندجانبه است. در فرآیند پژوهش ابتدا برای پاسخ به سؤال اول از روش کیفی و تحلیل محتوا و تفسیر اکتشافی اسناد بالادستی و مصاحبه با متخصصان داده‌ها گردآوری شد. برای پاسخ به پرسش دوم نیز به روش کیفی و تحلیل محتوای قیاسی اکتشافی داده‌ها از برنامه درسی مطالعات اجتماعی در دوره اول متوسطه و راهنمای تدریس گردآوری شد. برای پاسخ به سؤال سوم داده‌های حاصل تحلیل شده و به تفکیک مضمون اساسی در قالب جداول و شرح کیفی نگاشته شد، روش کیفی و تحلیل محتوایی بود، سپس الگوی مطلوب ترسیم شد. برای پاسخ به سؤال چهارم و برای اعتبارسنجی آن به روش کمی و از طریق پرسش‌نامه بسته پاسخ مطابق طیف لیکرت و همچنین به صورت کیفی مصاحبه با متخصصان در رابطه با اعتبار الگو داده‌ها جمع‌آوری شد. شیوه و مراحل اجرای پژوهش به شرح ذیل است.

جدول ۱. مراحل و گام‌های اجرای پژوهش

ردیف	مراحل	فعالیت‌ها

۱	انجام بخش کیفی و جمع‌آوری داده‌های کیفی	۱- داده‌های حاصل از تحلیل اسناد بالادستی، ۲- گردآوری داده‌ها حاصل از مصاحبه با متخصصان، ۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها
۲	جمع‌آوری داده‌های کیفی	۱- تحلیل محتوای راهنمای تدریس برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های هفتم، هشتم و نهم دوره‌ی اول متوسطه، ۲- تحلیل محتوای برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی پایه‌های هفتم، هشتم و نهم (دوره‌ی اول متوسطه)
۳	تعیین ویژگی عناصر الگوی برنامه‌ی درسی تربیت سیاسی و اجتماعی	۱- تعیین ویژگی‌های فنی و تکنیکی برنامه‌ی درسی، ۳- تعیین ویژگی مطلوب برنامه‌ی درسی، ۳- طراحی الگوی مطلوب برنامه‌ی درسی
۴	اعتبارسنجی الگوی برنامه‌ی درسی تربیت سیاسی و اجتماعی	۱- اعتباریابی کمی: ۱- طراحی پرسش‌نامه، ۲- اجرای پرسش‌نامه، ۳- تجزیه و تحلیل داده‌ها اعتباریابی کیفی: انجام مصاحبه با متخصصان

جامعه‌ آماری مرتبط با سؤال اول پژوهش شامل دو بخش است. در بخش اول جهت تکمیل اطلاعات به اسناد و مدارک معتبر و مرتبط مراجعه می‌شود و کلیه اسناد بالادستی، مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم تربیت رسمی و عمومی جمهوری اسلامی ایران، سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، برنامه‌ی درسی ملی جمهوری اسلامی، سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، سند برنامه‌ی راهبردی معاونت آموزش ابتدایی مورد مطالعه و واکاوی قرار می‌گیرد و ابزار یادداشت‌برداری، سیاهه‌ی تحلیل و فیش‌برداری بود. در بخش دوم برای سؤال اول، جامعه‌ی آماری استادان و اعضای هیئت‌علمی گروه‌های جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و علوم تربیتی هستند. نمونه‌گیری هدفمند و نمونه‌ی در دسترس بود، استادان حاضر در دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی و سایر دانشگاه‌های اراک. ابزار فرم مصاحبه نیمه ساختارمند بود. جامعه آماری مرتبط با سؤال دوم پژوهش محتوای برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی در مقطع اول متوسطه و پایه‌های هفتم، هشتم و نهم و راهنمای تدریس برنامه‌ی درسی مطالعات اجتماعی دوره‌ی آموزش عمومی بود. نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و نمونه تمام شمار از جامعه‌ی آماری انجام شد. ابزار فیش و چک لیت و سیاهه تحلیل محتوا است. جامعه‌ی آماری برای سؤال سوم اطلاعات جمع‌آوری شده به‌صورت سیاهه، چک‌لیست، برگه خلاصه اطلاعات و فیش‌های جمع‌آوری شده بود. نمونه موردنیاز در این مرحله نمونه تمام-شمار از جامعه‌ی آماری و کل داده‌های استخراج شده بود. ابزار مورد استفاده شامل جداول و

تقلیل و دسته‌بندی اطلاعات بود. جامعه آماری سؤال چهارم پژوهش محققان و کارشناسان گروه مطالعات اجتماعی، برنامه‌ریزان درسی و متخصصان گروه‌های علوم تربیتی هستند. نمونه‌گیری هدفمند و نمونه در دسترس است و حجم نمونه در بخش کمی شامل ۳۰ متخصص برنامه درسی و ابزار فرم پرسش‌نامه محقق ساخته بود که روایی محتوای آن به رؤیت استاد راهنما و مشاوران رسید و پایایی آن با استفاده از آلفای کرونباخ ۰/۹۸/درصد برآورد گردید. در بخش کیفی نیز از نظرات ۳۰ استاد و متخصص برنامه درسی استفاده شد. به‌منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها در مرحله اول و دوم برای توصیف و بررسی داده‌های کیفی بعد از گردآوری و تقلیل، داده‌ها تحلیل و تفسیر شده به‌منظور یکپارچه‌سازی در جداول مربوط ثبت شدند. همچنین برای تجزیه و تحلیل داده‌های کمی از نرم‌افزار SPSS و آزمون t تک گروهی استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

سؤال اول: وضعیت مطلوب برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش، ارزشیابی) در مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه چگونه است؟ در واکاوی اسناد بالادستی در رابطه با چهار عنصر این موارد استخراج شد:

هدف و محتوا: دستیابی به حیات طیبه، تاکید بر توحید، اعتقاد به قدرت الهی، پیروی از قرآن، سنت، سیره معصومین، پرهیز از روابط ظالمانه و تعصبات نژادپرستانه و گسترش روابط اجتماعی، تاکید بر عقل و اراده، تاثیر نظام فرهنگی، اقتصادی و سیاسی و اجتماعی بر هویت، تکوین و تحول و تعالی انسان به یاری خدا و بهره‌مندی از راهنمایی انسان‌های رشد یافته، تربیت شهروند مطلوب، تعامل شایسته با اطرافیان و نهادهای مدنی (رعایت قانون، مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و سیاسی، پاسداشت ارزش‌های اجتماعی)، کسب مهارت‌های ارتباطی (بردباری، وفاق و همدلی، درک و فهم اجتماعی، مسالمت‌جویی)، درک و فهم سیاسی، عدالت اجتماعی، درک و تعامل میان فرهنگی، تفاهم بین‌المللی، حفظ وحدت و تفاهم ملی، مشارکت جمعی در حیات اجتماعی و سیاسی متکی بر اصول حق‌طلبی، حفظ کرامت و عزت، ظلم‌ستیزی، عدالت‌خواهی، کسب و حفظ استقلال، مراعات حقوق، آزادی مشروع، مردم‌سالاری دینی، حفظ وحدت و تفاهم ملی، تعامل میان فرهنگی و بین‌المللی بر اساس نظام معیار اسلامی، تربیت شایسته به‌منظور

اصل حاکمیت مردم‌سالاری دینی و نهادینه کردن آزادی مشروع، کسب شایستگی‌های پایه شامل مشارکت اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، ارزیابی آگاهانه و نقادانه، عدالت‌خواهی، ظلم‌ستیزی، خودباوری، مهارت ارتباط فردی و جمعی در سطح ملی و جهانی، خردورزی، جامعه‌پذیری، توسعه و اشاعه فضائل اخلاقی: عفت، شجاعت، ایثار، فداکاری، بصیرت، مجاهدت، صداقت، تعالی‌جویی، تحول‌آفرینی، آینده‌نگری، انقلابی و عاقل، امانت‌داری، مؤمن، موحد، متعهد به مسئولیت‌ها، دانش‌پژوه، جمع‌گرا، جهانی‌اندیش، ولایت‌مدار منتظر و تلاش‌گر، مهرورز و وطن‌دوست، وفادار به ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی، سالم و بانشاط، خلاق و کارآفرین، انتخاب‌گر و آزاداندیش، دانا، توانا، پاک‌دامن، بااراده و خودباور و امیدوار، ملزم به رعایت هنجارهای اجتماعی مطلوب، کاوشگر، تشکیل جامعه صالح مزین به ارزش‌ها (تعاون، نیکوکاری، احسان، رأفت، اخوت، عدالت اجتماعی، ظلم‌ستیزی، توأسی به حق، استقلال، توالی و تبری، مشورت، تضارب آراء، امنیت، اتحاد، صلح، حسن معاشرت، ایثار و مدارا)، همسویی و انطباق با مبانی ارزشی نظام معیار اسلامی، هماهنگی نهادهای فرهنگی، جهت‌گیری تربیتی در نهادهای اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و اتخاذ رویکرد تمدن‌ساز در مواجهه با مظاهر جدید مدرنیته، تأکید بر نقش خانواده، مدرسه و اولیای مدرسه به‌عنوان یک نهاد اجتماعی، حصول تربیت متعالی در گرو تعامل فرد و جامعه، تأکید بر لزوم توسعه و ترویج انسجام ملی، هویت ملی، وحدت ملی، ارتقای کیفیت تعلیم و تربیت با ترمیم و به‌روزرسانی در بازده‌های مشخص و با تأیید شورای عالی انقلاب فرهنگی، پیشگیری از بازتولید نابرابری اجتماعی و گسترش عدالت در جامعه، دستیابی به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری، تأکید بر حفظ هویت و ارزش‌های انقلابی اسلامی و حراست از میراث فرهنگی، تعامل سازنده در روابط بین‌الملل و ثبات در سیاست خارجی بر اساس قانون اساسی و رعایت عزت، حکمت و مصلحت، تقویت روابط خارجی و پرهیز از تشنج در روابط کشورها و مقابله با تک‌قطبی شدن، روش تدریس فعال با تأکید برافزایش توانایی، مهارت و ارتقاء نگرش و دانش، ضرورت تعلیم و تربیت در مناطق کمتر توسعه‌یافته، عشایر و روستاها و مکان‌های دورافتاده، تحول جامعه بر اساس انسجام اجتماعی (پیوند واحدهای اجتماعی در راستای وحدت) و تمایز یافتگی (تقسیم و تشخیص واحدهای اجتماعی به‌منظور پذیرش کثرت و تنوع) و در سازمان‌دهی محتوا روش تلفیق با محوریت تم (تماتیک موضوعی یا مضمونی) و در رابطه با عنصر روش (یاددهی و یادگیری) تأکید بر درونی‌کردن ارزش‌ها و توسعه کاوشگری با توجه به تحقق سه مؤلفه هویت ملی، اخلاق

محوری در نظام اجتماعی و مهارت‌های زندگی اجتماعی در برنامه‌داری و تأکید بر موضوع فرهنگ و هویت (جامعه‌شناسی، تاریخ مردم‌شناسی، دین و اخلاق) و نظام اجتماعی (علوم اجتماعی، حقوق، علوم سیاسی، دین و اخلاق) و در رابطه با عنصر ارزشیابی فرآیندمحوری و ارزشیابی ترکیبی داده‌ها و اطلاعاتی بود که از اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی استخراج گردید.

همچنین از نگاه متخصصان این موارد استخراج شد، در بُعد اهداف اجتماعی و سیاسی: توانایی خودآگاهی، دانایی محوری، توانایی خود مدیریتی، خود انگیزشی، خودآگاهی اجتماعی، گسترش مهارت‌های اجتماعی، انسان‌دوستی، شناخت، اشاعه و گسترش فرهنگ‌های اجتماعی و برجسته نمودن ویژگی‌های قومی و فرهنگی، اجتماعی شدن (آداب و ارتباط فردی و برون فردی)، تعاون در امور، خیرخواهی، احترام به قانون و نظم‌پذیری، کسب ارزشها و هنجارهای اجتماعی، تقویت و توسعه مشارکت‌جویی و مشارکت‌پذیری، مسئولیت‌پذیری در سه بُعد دانش، نگرش و مهارت. رشد و توسعه دموکراسی و آشنایی با جهت‌گیری‌های سیاسی، نقش‌پذیری سیاسی مطلوب، حفظ استقلال سیاسی، گسترش تفکر انتقادی و آمادگی برای مواجهه با نظرات مخالف به شیوه معقول بدون تعصب و خشم، پرسشگری و پاسخگویی، شکوفاسازی استعدادهای مدیریتی، توسعه آزاداندیشی، عدالت‌خواهی، پذیرش نهادهای مجری قانون و نظم، کسب ارزشها و هنجارهای سیاسی. در رابطه با محتوا: مؤلفه‌هایی چون همدلی، خدمت‌محوربودن، تأثیرگذاری، همکاری، تعاون، مشارکت، مسئولیت‌پذیری، آداب اجتماعی و مهارت‌های کلامی و عملی، معاشرت اجتماعی و سیاسی، هویت فردی و جمعی، هویت ملی و جهانی، مهارت‌های شناختی، مهارت همزیستی، گفتمان فرهنگی، گفتمان سیاسی، گفتمان اجتماعی مدنظر قرار می‌گیرد. در تدریس و یادگیری: رویکرد فعال و مخاطب‌محور بر روش‌های سنتی برتری دارد و به ایفای نقش در درونی‌سازی ارزشها، بارش مغزی، روش پروژه، حل مسئله، استفاده از رسانه‌ها، مشارکت فعال، روش آزمایشگاهی، کنفرانس، یادگیری در حد تسلط، بحث گروهی و ارائه پیش‌سازمان‌دهنده اشاره داشتند و البته روش سخنرانی و تعامل معلم و شاگرد نیز می‌توان بازدهی را گسترش دهد. در ارزشیابی تمرکز بر ارزشیابی ترکیبی (روش‌های کمی و کیفی) بسته به نوع هدف که در کدام بعد باشد شیوه ارزشیابی نیز متغیر خواهد بود. در واقع برای میزان تحقق اهداف شناختی، نگرشی و مهارتی نمی‌توان از روش‌های یکسان و صرفاً پرسش و پاسخ و آزمون کتبی استفاده نمود. برای اهداف

متفاوت ارزشیابی می‌توان به شیوه متفاوتی میزان حصول نتایج و تحقق اهداف را مشخص ساخت. کنار روش پرسش و پاسخ کلاسی و آزمون‌های کتبی به صورت تکوینی، تشخیصی یا تراکمی روش‌های واحد کار، پوشه کار، پروژه، کاوشگری، کارآفرینی، تحقیق و پژوهش، مشاهده و آزمایش، نظرسنجی، خودارزیابی و ارزشیابی عملکردی می‌توانند مؤثر باشند. آن‌ها همچنین اظهار داشتند خانواده، مدرسه و گروه‌های حزبی، اماکن مذهبی، فرهنگی و تربیتی و بعضاً گروه‌های رسمی دارای هدف همسالان می‌تواند در تحقق اهداف تربیت سیاسی و اجتماعی مشارکت نمایند و والدین و معلمان و نمایندگان احزاب سیاسی و اجتماعی نیز به‌عنوان الگو محسوس و غیرمحسوس در این فرایند مشارکت دارند. معمولاً تربیت اجتماعی در کودکی و سنین بالاتر شکل می‌گیرد و اولین منبع والدین و اعضای خانواده هستند؛ اما تربیت سیاسی بعد از دوران آموزش عمومی و هم‌زمان با دوره نوجوانی شکل گرفته و بسیار دوره مخاطره‌انگیزی است. نوجوانان به دنبال کسب آگاهی و کنجکاوی در مسائل سیاسی و پیرامون خود هستند و اکثراً به واسطه دوستان و همسالان آگاهی و اطلاعات موردنیاز خود را کسب می‌کنند که بعضاً می‌توانند غیرمعتبر و کذب یا با سوگیری باشند، لذا باید به آن‌ها کمک نمود تا آگاهی، شناخت، دانش، نگرش و مهارت سیاسی خود را از منابع معتبر و دارای صلاحیت کسب نمایند.

سؤال دوم: وضعیت موجود برنامه درسی تربیت سیاسی اجتماعی (هدف، محتوا، روش، ارزشیابی) در مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه چگونه است؟ در تحلیل محتوای راهنمای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه و برنامه مطالعات اجتماعی در پایه‌های هفتم، هشتم و نهم (دوره اول متوسطه) اطلاعات زیر استخراج شد.

جدول ۲. تحلیل محتوای راهنمای تدریس مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه

مفاهیم کلیدی: تحلیل راهنمای تدریس مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه پایه‌ی (هفتم، هشتم و نهم)

- برنامه‌دستی مطالعات اجتماعی یکی از حوزه‌های یادگیری مورد تأکید در سند ملی برنامه‌دستی
- مقصد نهایی شکوفایی فطرت و پرورش انسان‌های مؤمن، شهروندان مطلوب با تأکید بر هویت ملی، اخلاق و مهارت اجتماعی،
- سازمان‌دهی محتوا به صورت درهم‌تنیده و موضوع محور شامل مفاهیمی چون فرهنگ و هویت (میراث و تنوع فرهنگی)
- مفاهیم کلیدی در نظام اجتماعی (حقوق و قوانین، مسئولیت و تکلیف، نقش، گروه و موسسه‌های اجتماعی)
- تأکید بر بحث و گفتگو و تعامل معلم و دانش‌آموز و بحث گروهی و توجه به ارزش‌ها (حق طلبی، مسئولیت‌پذیری، عدالت‌جویی و میهن‌پرستی، تعاون)
- تأکید بر دو فرایند کاوشگری و درونی سازی ارزش‌ها (بررسی و کاوش، خلاقیت، مشارکت، ارتباط و واکنش و اظهارنظر)
- ارزشیابی مستمر (کاربرگ، پوشه کار، خودارزیابی و خود سنجی) و پایانی (آزمون تشریحی، چندگزینه‌ای، کوتاه پاسخ، جور کردنی، درست و نادرست)
- ارزشیابی پویا و گسترده، همخوانی با هدف، روش تدریس و یادگیری و محتوا و توجه به تفاوت‌های فردی، ویژگی قومی و مذهبی
- توجه به اهداف برنامه‌دستی پنهان با طراحی چیدمان کلاس و نوع تعامل و اولیا و مربیان و دانش‌آموزان
- استفاده از موقعیت‌های جدید به عنوان فضای آموزشی و فراهم‌سازی زمینه تجارب دسته اول، زمینه‌سازی برای خود گستری، خودجوشی

جدول ۳. تحلیل محتوای مطالعات اجتماعی (پایه هفتم بر اساس مؤلفه‌های تربیت سیاسی و اجتماعی)

عناصر مؤلفه	هدف	محتوا	روش	ارزشیابی
تربیت اجتماعی	۱. آشنایی با مفهوم حق ۲. آشنایی با مفهوم مسئولیت	عنوان درس: من حق دارم ۱. مفهوم حق ۲. حقوق فردی: داشتن سواد، هویت، محبت والدین، لباس و مسکن و ابراز بیان، امنیت و خدمات بهداشتی و رفاهی	به‌منظور گسترش فعالیت دانش‌آموز با ارائه فعالیت و پرسش زمینه مساعد فراهم گردد؛ اما کاوش و رویکردهای	ارزشیابی به صورت کارپوشه، انجام پروژه، فعالیت و در ارزشیابی پایانی که بیشتر متمرکز بر سطوح اهداف شناختی و نگرشی

است و کمتر به مهارت عملکردی پرداخته می‌شود	فعال مخاطب کمتر احساس می‌گردد			
ارزشیابی به صورت کارپوشه، انجام پروژه، فعالیت و در ارزشیابی پایانی که بیشتر متمرکز بر سطوح اهداف شناختی و نگرشی است و کمتر به مهارت عملکردی پرداخته می‌شود	به منظور گسترش فعالیت دانش آموز با ارائه فعالیت و پرسش زمینه مساعد فراهم گردد؛ اما کاوش و رویکردهای فعال مخاطب کمتر احساس می‌گردد	عنوان درس: من مسئول هستم ۱. مفهوم مسئولیت ۲. مسئولیت در قبال خود، در قبال دیگران، در برابر خدا و طبیعت	۱. آشنایی با مفهوم مسئولیت ۲. انواع مسئولیت	تربیت اجتماعی
ارزشیابی به صورت کارپوشه، انجام پروژه، فعالیت و در ارزشیابی پایانی که بیشتر متمرکز بر سطوح اهداف شناختی و نگرشی است و کمتر به مهارت عملکردی پرداخته می‌شود	به منظور گسترش فعالیت دانش آموز با ارائه فعالیت و پرسش زمینه مساعد فراهم گردد؛ اما کاوش و رویکردهای فعال مخاطب کمتر احساس می‌گردد	عنوان درس: چرا به مقررات و قوانین نیاز داریم؟ مهم ترین علل پیدایش قوانین و مقررات	۱. ضرورت آشنایی با قوانین و مقررات ۲. آشنایی و بیان با قوانین فردی و اجتماعی	تربیت سیاسی
ارزشیابی به صورت کارپوشه، انجام پروژه، فعالیت و در ارزشیابی پایانی که بیشتر متمرکز بر سطوح اهداف شناختی و نگرشی است و کمتر به مهارت عملکردی پرداخته می‌شود	به منظور گسترش فعالیت دانش آموز با ارائه فعالیت و پرسش زمینه مساعد فراهم گردد؛ اما کاوش و رویکردهای فعال مخاطب کمتر احساس می‌گردد	عنوان درس: قانون گذاری آشنایی با قانون اساسی و قوه مقننه و شورای نگهبان	۱. آشنایی با قانون اساسی	تربیت سیاسی

تربیت اجتماعی	۱. آشنایی با مشارکت اجتماعی	عنوان درس: همدلی و همکاری در حوادث آشنایی و معرفی مؤسسات اجتماعی نظیر جمعیت هلال احمر	به منظور گسترش فعالیت دانش آموز با ارائه فعالیت و پرسش زمینه مساعد فراهم گردد. اما کاوش و رویکردهای فعال مخاطب کمتر احساس می گردد	ارزشیابی به صورت کارپوشه، انجام پروژه، فعالیت و در ارزشیابی پایانی که بیشتر متمرکز بر سطوح اهداف شناختی و نگرشی است و کمتر به مهارت عملکردی پرداخته می شود
تربیت اجتماعی	۱. آشنایی با بیمه ۲. انواع بیمه ۳. وظایف بیمه	عنوان درس: بیمه و مقابله با حوادث ۱. آشنایی با مفهوم بیمه، ۲. ضرورت ایجاد بیمه و ۳. انواع بیمه	به منظور گسترش فعالیت دانش آموز با ارائه فعالیت و پرسش زمینه مساعد فراهم گردد. اما کاوش و رویکردهای فعال مخاطب کمتر احساس می گردد	ارزشیابی به صورت کارپوشه، انجام پروژه، فعالیت و در ارزشیابی پایانی که بیشتر متمرکز بر سطوح اهداف شناختی و نگرشی است و کمتر به مهارت عملکردی پرداخته می شود

جدول ۴. تحلیل محتوای مطالعات اجتماعی (پایه هشتم بر اساس مؤلفه های تربیت سیاسی و اجتماعی)

عناصر مؤلفه	هدف	محتوا	روش	ارزشیابی
تربیت اجتماعی	۱. آشنایی با مفهوم تعاون ۲. سطوح تعاون (خانه، مدرسه و محله)	تعاون (۱): مفهوم تعاون، تعاون در خانه و مدرسه، تعاون محله	تأکید بر درونی کردن ارزش ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع آوری پاسخ فعالیت ها	ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی حیطه مهارتی

ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	تعاون (۲): ۱. تعاون در جامعه ۲. خیرین مدرسه‌ساز ۳. مفهوم وقف ۴. شرکت تعاونی	۱. آشنایی با مفهوم انفاق و سطوح انفاق (خانواده و جامعه) ۲. آشنایی با وقف ۳. آشنایی با شرکت تعاونی	تربیت سیاسی
ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	آسیب اجتماعی و پیشگیری: ۱. دوره نوجوانی ۲. آسیب اجتماعی ۳. پرخاشگری ۴. مواد مخدر	۱. آشنایی با مسائل بلوغ ۲. آشنایی با آسیب اجتماعی ۳. آشنایی با مشکلات دوره بلوغ	تربیت اجتماعی
ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	ارتباط و رسانه: ۱. مفهوم رسانه ۲. کارکرد رسانه	۱. آشنایی با مفهوم رسانه ۲. آشنایی با انواع رسانه	تربیت اجتماعی
ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	ساختار و تشکیلات دولت: ۱. انتخاب رئیس‌جمهور ۲. تنفیذ رئیس‌جمهور ۳. تحلیف رئیس‌جمهور	۱. آشنایی با مفهوم دولت ۲. آشنایی با ساختار دولت ۳. انتخاب رئیس دولت	تربیت سیاسی
ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	وظایف دولت: ۱. دولت و شهروندان ۲. مهم‌ترین وظیفه دولت ۳. دولت و مجلس ۴. درآمد و هزینه‌های دولت ۵. بودجه	۱. آشنایی با وظایف دولت ۲. آشنایی با اختیارات دولت	تربیت سیاسی

ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی در حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	قه قضائیه: ۱. قوه قضائیه ۲. رسیدگی به شکایات و حل اختلاف ۳. انواع دعاوی	۱. آشنایی با قوه قضائیه ۲. وظایف قوه قضائیه	تربیت سیاسی
ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی در حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	ارتباط و رسانه: ۱. نیاز به ارتباط ۲. عناصر ارتباط ۳. رسانه	۱. آشنایی با مفهوم ۲. مفهوم رسانه	تربیت اجتماعی
ارزشیابی در سطح نگرش و دانش و فاقد ارزشیابی در حیطه مهارتی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان و همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	رسانه‌ها در زندگی ما ۱. اشاره به کارکرد رسانه در زندگی ۲. تأثیر رسانه بر فرهنگ عمومی	۱. آشنایی با کارکرد رسانه	تربیت اجتماعی

جدول ۵. تحلیل محتوای مطالعات اجتماعی (پایه نهم بر اساس مؤلفه‌های تربیت سیاسی و اجتماعی)

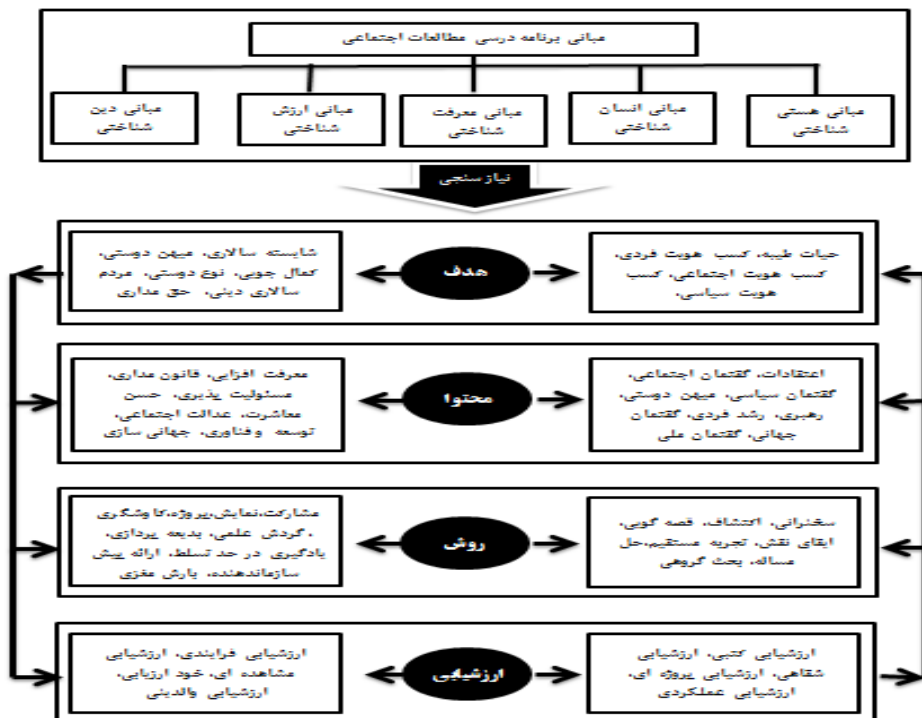
ارزشیابی	روش	محتوا	هدف	عناصر مؤلفه
انجام کار برگ، شامل تکالیف انتهایی کتاب که سطح دانش و کمتر نگرش را	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان صرفاً	فرهنگ: ۱. مفهوم فرهنگ ۲. کسب فرهنگ (جامعه‌پذیری و نقش خانواده، مدرسه، رسانه و گروه همسالان، دانشگاه و	۱. آشنایی با مفهوم فرهنگ، لایه‌ها و	تربیت اجتماعی

	اجزای مختلف آن و چگونگی ارتباط آن‌ها	جامعه (۳. لایه‌های فرهنگ (نماد، هنجار) ۴. اجزای فرهنگ: خرده‌فرهنگ (ارزش و عقاید)	به‌صورت همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	می‌سنجد و ارزشیابی دوره‌ای که منحصرأ سطح دانش را می‌سنجد
تربیت اجتماعی	۱. آشنایی با مفهوم هویت ۲. آشنایی با اهداف فردی و اجتماعی و هویت ۳. آشنایی با کسب هویت ۴. آشنایی با مفهوم هویت ملی و ایرانی	هویت: ۱. اشاره به مفهوم هویت ۲. تقسیم‌بندی هویت در ابعاد فردی و اجتماعی ۳. تأثیر ابعاد گوناگون هویت بر یکدیگر ۴. چگونگی کسب هویت ۵. ویژگی هویت ایرانی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان صرفأ به‌صورت همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	انجام کار برگ، شامل تکالیف انتهایی کتاب که سطح دانش و کمتر نگرش را می‌سنجد و ارزشیابی دوره‌ای که منحصرأ سطح دانش را می‌سنجد
تربیت سیاسی	۱. آشنایی با مفهوم حکومت و پیدایش آن ۲. آشنایی با وظایف حکومت ۳. آشنایی با ارکان حکومت	حکومت و مردم: ۱. اشاره به وظایف حکومت‌ها ۲. حق حاکمیت الهی ۳. ارکان حکومت جمهوری اسلامی ایران (رهبری و قوای سه‌گانه) ۴. شوراهای اسلامی شهر و روستا	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان صرفأ به‌صورت همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	انجام کار برگ، شامل تکالیف انتهایی کتاب که سطح دانش و کمتر نگرش را می‌سنجد و ارزشیابی دوره‌ای که منحصرأ سطح دانش را می‌سنجد
تربیت سیاسی	۱. آشنایی با مفهوم شهروند ۲. آشنایی با حقوق شهروندی ۳. آشنایی با	حقوق و تکالیف شهروندی: ۱. شهروندی ۲. حقوق شهروندی ۳. تکالیف شهروندی	تأکید بر درونی کردن ارزش‌ها و کاوشگری دانش آموزان صرفأ به‌صورت همکاری در جمع‌آوری پاسخ فعالیت‌ها	انجام کار برگ، شامل تکالیف انتهایی کتاب که سطح دانش و کمتر نگرش را می‌سنجد و ارزشیابی دوره‌ای که منحصرأ سطح دانش را می‌سنجد

سطح دانش را می‌سنجد			تکالیف شهروندی

سؤال سوم: عناصر الگوی برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش، ارزشیابی) در مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه چه ویژگی‌هایی باید داشته باشد؟ یکی از عناصر اساسی در طراحی برنامه درسی انتخاب اهداف آموزشی مناسب است. در انتخاب اهداف معمولاً از اطلاعات برآمده از نیازسنجی استفاده می‌شود. نیاز دانش‌آموزان، نیاز از نگاه متخصصان برنامه درسی، نیاز جامعه و همسویی با مبانی فلسفی تعلیم و تربیت و اسناد بالادستی، توجه به بازه‌های زمانی مناسب، تعیین سطوح موردنظر. در رابطه با محتوا توجه به ویژگی فنی و تکنیکی و تناسب با فرهنگ، ایده‌آل‌ها، آرزوها و مسائل اجتماعی، پیشرفت‌های علمی، مسائل و نیازهای جامعه ملی و محلی، ارتباطات جهانی، توانایی و استعداد یادگیرندگان، علایق و رغبت دانش‌آموز، همسویی با زندگی واقعی دانش‌آموز، بسترسازی تجربیات. در بُعد روش: ارتباط منطقی بین یادگیری‌ها، پرورش مفاهیم و روش‌ها، درگیری مستقیم دانش‌آموز، پرورش نگرش مطلوب انسانی، توسعه نگرش و مهارت، رعایت بهداشت جسمی و روانی دانش‌آموز، بهره‌گیری از منابع جدید، جلب توجه، کنترل هیجان و بسترسازی برای خود انگیزی، خود گستری و خودجوشی، کسب تجارب اصیل و هم‌افزایی، کاوشگری و نگرش انتقادی، پژوهش، اکتشاف و در ارزشیابی: کنترل و هدایت فرایند یادگیری، دریافت بازخورد و اتخاذ رویکرد اصلاحی، توجه به جنبه‌های رشد، ارزشیابی به صورت کمی و کیفی، متناسب با رغبت دانش‌آموز در فواصل زمانی و مکانی مناسب همراه با مشارکت والدین و دانش‌آموز. بدین صورت الگوی زیر پیشنهاد می‌گردد:

شکل ۱. الگوی پیشنهادی عناصر چهارگانه (بر اساس یافته‌های تحقیق)

سؤال چهارم: الگوی پیشنهادی برنامه درسی تربیت اجتماعی سیاسی (هدف، محتوا، روش، ارزشیابی) در مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه تا چه اندازه اعتبار دارد؟ یافته‌ها در حوزه این سؤال شامل دو بخش است.

۱. بخش کمی، به منظور اعتبار یابی الگوی طراحی شده برنامه درسی مطالعات اجتماعی در ابعاد تربیت سیاسی و اجتماعی با راهنمایی استاد راهنما و استادان مشاور پرسش‌نامه‌ای طراحی و تدوین شد. این پرسش در اختیار متخصصان و صاحب‌نظران حوزه برنامه درسی قرار داده شد.

پرسش‌نامه شامل دارای ۴۶ سؤال است. سؤال ۱ تا ۱۰ حیطه هدف. سؤال ۱۱ تا ۲۵ حیطه محتوا، سؤال ۲۶ تا ۳۸ حیطه روش، از سؤال ۳۹ تا ۴۶ حیطه ارزشیابی را اعتبار یابی نمود. به منظور نرمال بودن داده‌ها از آزمون کولموگروف - اسمیرنوف استفاده شد. نتیجه آزمون به صورت زیر است:

جدول ۶. آزمون کولموگروف - اسمیرنوف

نتیجه آزمون	α	P-value	متغیرها
نرمال می‌باشد	۰/۰۵	۰/۱۹۷	هدف
نرمال می‌باشد	۰/۰۵	۰/۱۷۸	محتوا
نرمال می‌باشد	۰/۰۵	۰/۵۸۸	روش
نرمال می‌باشد	۰/۰۵	۰/۸۵۳	ارزشیابی
نرمال می‌باشد	۰/۰۵	۰/۲۰۵	آزمون

در ادامه از آزمون t تک گروهی استفاده شد که نتایج این آزمون نیز در جداول زیر گزارش شده است.

جدول ۷. میزان تناسب اهداف آموزشی با برنامه تربیت اجتماعی سیاسی با استفاده از آزمون t تک گروهی (حیطه سؤال ۱-۱۰)

شاخص متغیر	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	میانگین آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری
تناسب اهداف آموزشی	۴۰/۵۳	۱۰/۶۰	۵/۴۳	۳۰	۲۹	۰/۰۰۰

نتایج جدول فوق حاکی از آن است که الگو در بعد هدف دارای میانگین (۴۰/۵۳) می‌باشد که از میانگین آزمون (۳۰) بزرگ‌تر است و این تفاوت با (t=۵/۴۳) و درجه آزادی ۲۹ و در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنی‌دار است. لذا می‌توان گفت الگو در بعد هدف از جایگاه مطلوب برخوردار است.

جدول ۸. میزان تناسب محتوا با برنامه تربیت اجتماعی سیاسی با استفاده از آزمون t تک گروهی (حیطه سؤال ۱۱-۲۴)

شاخص متغیر	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	میانگین آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری
تناسب محتوا	۵۳/۳۳	۱۱/۴۵	۵/۴۲	۴۲	۲۹	۰/۰۰۰

نتایج جدول فوق حاکی از آن است که الگو در بعد محتوا دارای میانگین (۵۳/۳۳) می‌باشد که از میانگین آزمون (۴۲) بزرگ‌تر است و این تفاوت با ($t=۵/۴۲$) و درجه آزادی ۲۹ و در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنی‌دار است. لذا می‌توان گفت الگو در بعد محتوا از جایگاه مطلوب برخوردار است.

جدول ۹. میزان تناسب روش (یاددهی - یادگیری) تربیت اجتماعی سیاسی با استفاده از آزمون t تک گروهی (حیطه سؤال ۲۵-۳۸)

شاخص متغیر	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	میانگین آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری
تناسب روش	۵۱/۵۳	۱۲/۰۹	۴/۳۴	۴۲	۲۹	۰/۰۰۰

نتایج جدول فوق حاکی از آن است که الگو در بُعد روش (یاددهی - یادگیری) دارای میانگین (۵۱/۵۳) می‌باشد که از میانگین آزمون (۴۲) بزرگ‌تر است و این تفاوت با ($t=۴/۳۴$) درجه آزادی ۲۹ و در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنی‌دار است. لذا می‌توان گفت الگو در بعد روش از جایگاه مطلوب برخوردار است.

جدول ۱۰. میزان تناسب ارزشیابی با برنامه تربیت اجتماعی سیاسی با استفاده از آزمون t تک گروهی (حیطه سؤال ۳۹-۴۶)

شاخص متغیر	میانگین	انحراف معیار	مقدار t	میانگین آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری
تناسب ارزشیابی	۲۹/۸۶	۴/۸۱	۶/۶۷	۲۴	۲۹	۰/۰۰۰

نتایج جدول فوق حاکی از آن است که الگو در بُعد ارزشیابی دارای میانگین (۲۹/۸۶) می‌باشد که از میانگین آزمون (۲۴) بزرگ‌تر است و این تفاوت با ($t=۶/۶۷$) درجه آزادی ۲۹ و در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنی‌دار است. لذا می‌توان گفت الگو در بعد ارزشیابی از جایگاه مطلوب برخوردار است.

جدول ۱۱. میزان تناسب الگو با استفاده از آزمون t تک گروهی

سطح معناداری	درجه آزادی	میانگین آزمون	مقدار t	انحراف معیار	میانگین	شاخص متغیر
۰/۰۰۰	۲۹	۱۳۸	۶/۰۵	۳۳/۶۹	۱۷۵/۲۶	تناسب الگو

نتایج جدول فوق حاکی از آن است که الگو در بُعد الگو دارای میانگین (۱۷۵/۲۶) می باشد که از میانگین آزمون (۱۳۸) بزرگ تر است و این تفاوت با ($t=۶/۰۵$) درجه آزادی ۲۹ و در سطح اطمینان ۹۹ درصد معنی دار است. لذا می توان گفت الگو در بعد هدف از جایگاه مطلوب برخوردار است.

۲. بخش کیفی پژوهش، گرچه در روش پژوهش و در بخش کمی الگوی مطلوب برنامه درسی مطالعات اجتماعی با محوریت تربیت اجتماعی و سیاسی اعتباریابی شد، به منظور تقویت و بهبود کیفیت الگوی مطلوب الگو در اختیار صاحب نظران قرار داده شد و بعد از مطالعه با آن ها مصاحبه ای انجام شد.

بر اساس داده های حاصل از تحلیل مصاحبه با صاحب نظران، در بُعد هدف توجه به سطوح سه گانه و تعادل در انتخاب اهداف با توجه به سطوح دانش، نگرش و مهارت مورد تأکید بود و یکی از متخصصان بیان داشت بی توجهی به سطوح علی الخصوص در حیطه مهارتی بیشتر دیده می شود. بخصوص در برنامه های درسی دوره های ابتدایی این ضعف بیشتر دیده می شود. ایشان بیان داشتند در الگوی مطلوب طراحی شده به این بعد توجه شده است.

مصاحبه شونده دیگری توجه به اخلاق محوری در نظام اجتماعی و مهارت های زندگی اجتماعی و در بُعد سیاسی، اخلاق محوری در نظام سیاسی و مهارت های سیاسی را بسیار دارای اهمیت ذکر نمود و ضرورت توجه بیشتر به آن ها را متذکر شد. در مصاحبه همچنین به داشتن حق انتخاب به عنوان یک ویژگی انسانی و فراهم سازی فرصت اختیار برای مترجمان اشاره شد که باید در محتوای الگوی مطلوب بیشتر مورد تأکید قرار گیرد. مصاحبه شونده دیگر اظهار نمود توجه به چهار عنصر اخلاق، ایمان، عمل، عقل به عنوان مبانی و اصول در طراحی الگو بیشتر باید مورد توجه و محوریت قرار گیرد. مصاحبه شونده دیگر اظهار داشت در انجام رسالت آموزشی بخشی از فعالیت مرتبط به برنامه درسی، بخشی مرتبط با دانش آموز و اولیا و بخش دیگر مرتبط با فعالیت معلم و اولیای مدرسه است و در این بین برنامه درسی فوق برنامه و پنهان نیز رسالت بزرگی بر عهده دارند و لذا در کنار بازنگری برنامه درسی توجیه و آموزش، بستر سازی در ابعاد همسو، اتخاذ تدابیر مناسب برای برنامه

پنهان و فوق‌برنامه را جهت افزایش اعتبار و کارآمدی برنامه‌دستی مورد تأکید قرار داد. در واقع در رابطه با عنصر روش (یادگیری - تدریس) توجه بیشتر نسبت به برنامه‌های پنهان و فوق‌برنامه را متذکر شد. مصاحبه‌شونده‌ای نیز ضمن بررسی الگو محدود بودن به چهار عنصر را مطرح نمود و به‌منظور ارائه الگوی مطلوب توجه به عناصر دیگر را در برنامه‌دستی مطرح نمود. مصاحبه‌شونده‌ای به مهارت‌های شناختی فردی، مهارت‌های جامعه‌شناختی، مهارت همزیستی و مهارت گفتگو به‌عنوان مؤلفه‌های تربیت اجتماعی و سیاسی اشاره نمود. ایشان همچنین در تدریس پژوهش محوری، روش آزمایشگاهی و کنفرانس را یادآور شدند. همچنین توجه به دوره‌های حساس رشد علی‌الخصوص دوره کودکی. مصاحبه‌شونده دیگری به اهمیت موضوع اشاره نمود و تأکید داشت فرایندهای جامعه‌پذیری، اجتماعی شدن و فعالیت سیاسی و اجتماعی باید از پیوستگی و تداوم بالایی در برنامه‌های درسی برخوردار باشند تا بینش سیاسی و اجتماعی نسل جوان و نوجوان تحقق یابد که البته متأسفانه عملکرد سیاسی و اجتماعی در سطح جامعه ضعیف است و بررسی نقایص در این حوزه ضروری است. اکثریت مصاحبه‌شوندگان به رویکرد فعال در تدریس و یادگیری با روش‌های مخاطب محور و ارزشیابی ترکیبی و به‌خصوص کیفی از طریق بررسی عملکرد و پوشه کار و مستمر موافق بودند و عناصر مرتبط به این سطوح را در الگو تأیید نمودند.

بحث و نتیجه‌گیری

محور اصلی پژوهش حاضر بررسی تربیت اجتماعی سیاسی در برنامه‌دستی مطالعات اجتماعی با توجه به مؤلفه‌های تربیت اجتماعی و سیاسی در دوره اول متوسطه است. نتایج پژوهش حاضر با نتایج به‌دست آمده از برخی مطالعات از جمله، کم‌توجهی به مفهوم جامعه‌پذیری در کتب مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه (یزدانی‌کاشانی، ۱۳۹۲)، رویکرد دیسیپلین محور در برنامه‌دستی رسمی مطالعات اجتماعی (دهقانی، ۱۳۹۰)، برنامه ضعیف و ناکافی برای ایجاد تربیت سیاسی و تمرکز بیشتر اهداف بر بعد شناختی و عاطفی و مغفول واقع شدن اهداف مهارتی (رضوی و همکاران، ۱۳۸۹)، رویکردهای تربیت سیاسی نامناسب و روش‌های ناکارآمد (احمدی، ۱۳۸۹)، برنامه‌دستی تربیت سیاسی غیر اثربخش (امینی و همکاران، ۱۳۸۸)، ضرورت بازسازی و بازاندیشی در برنامه‌دستی شهروندی و تعلیمات اجتماعی و سیاسی (مرزوقی، ۱۳۸۳)، ضرورت توجه به منشور حقوق شهروندی و

ضرورت تغییر در برنامه‌دستی (اسداله‌زاده تنسوان و ابراهیم‌زاده و سپاسگزار، ۱۳۹۶)، توجه به حقوق شهروندی همراه با مشارکت شهروندان (صدقی قره‌چشمه، ۱۳۹۶)، تأکید بر نقش مدرسه، دولت و خانواده در آموزش شهروندی (کنعانی، ۱۳۹۶)، زمینه ایجاد و توسعه رویکرد تربیت شهروندی فضیلت‌گرای ارتباطی (فرمehینی فراهانی، ۱۳۹۵)، مشارکت هدفمند در فرآیند تعاملی بین کنشگر و محیط اجتماعی (افشانی و جنتی‌فر، ۱۳۹۵)، توجه به سطوح اهداف شناختی، نگرشی، مهارتی (محمدجانی، ۱۳۹۵)، کم‌توجهی به مفهوم تربیت جهانی (قلتاش و همکاران، ۱۳۹۱)، کم‌توجهی به مفهوم جهانی‌شدن (فائدی، ۱۳۸۵) هم‌خوانی دارد. همچنین در بررسی تحقیقات خارجی در باب اهمیت تربیت اجتماعی و سیاسی در فرایند آموزش شهروندی حاکی از آن است که مفاهیمی چون جهانی‌شدن (گودیری و همکاران، ۲۰۱۷)، نقش رسانه و مشارکت و استاندارد عصر جهانی (چوی و همکاران، ۲۰۱۷)، تبادل رسانه‌ای و اجتماعی شدن (نینگ و چی، ۲۰۱۷)، عدم تبعیض‌نژادی (کریستوفر، ۲۰۱۷)، اصلاحات آموزشی و ارتقای کیفیت (فابلا، ۲۰۱۶)، از مؤلفه‌های موردنظر در تربیت سیاسی و اجتماعی و شهروندی هستند. این تحقیقات هم‌راستا با هدف پژوهش حاضر است که در بررسی وضعیت مطلوب باید در نظر گرفته شود. بدین منظور الگوی مطلوب برگرفته از اسناد بالادستی و جهت رفع کاستی‌های موجود و به‌منظور بازنگری، نقد و بهبود در برنامه‌دستی مطالعات اجتماعی بر اساس چهار عنصر (هدف، محتوا، روش و ارزشیابی) مورد توافق متخصصان برنامه‌ریزی درسی پیشنهاد می‌گردد. در این‌گونه توجه همه‌جانبه و کامل به سطوح مختلف اهداف (شناخت، نگرش و روان- حرکتی) در محتوا و سازمان‌دهی مطالب بر اساس مؤلفه‌های کلیدی تربیت اجتماعی و سیاسی نظیر، هویت ملی و بین‌المللی و پرورش روحیه خلاق و منتقد سازنده، عدالت محوری، توجه حقوق شهروندی در ابعاد درونی و بیرونی، حفظ وحدت و برقراری عدل جهانی، تلاش در جهت پرهیز از تک‌قطبی شدن و ایجاد صلح جهانی در بعد محتوا مدنظر است. همچنین در تدریس، و یادگیری روش‌های فعال نظیر: کاوشگری و حل مسئله، مشارکت و بحث گروهی، ایفای نقش و اکتشاف و در ارزشیابی، ارزشیابی ترکیبی متمرکز بر بررسی فرایند یادگیری و فعالیت دانش‌آموزان، خودارزشیابی و ارزشیابی والدینی و انجام پروژه پیشنهاد می‌گردد. در تمامی فرایند بازخورد به‌منظور رفع نواقص وجود دارد. البته این پژوهش با محدودیت‌هایی نیز همراه بود. کمبود منابع و عدم تمایل برخی از افراد در ارائه نظرات و اظهارنظر در حوزه تربیت سیاسی از محدودیت‌های پژوهش

است. پیرامون این پژوهش و به منظور بهبود برنامه درسی موردنظر پیشنهاد می‌گردد، تحقیقات بیشتر در این حوزه و مشابه با موضوع پژوهش در ابعاد دیگر اجرا و ضمن ارائه گزارش و اعلام نتایج اطلاعات کسب‌شده به منظور اعمال بازنگری و اصلاح برنامه مورد استفاده متخصصان و برنامه‌ریزان آموزشی قرار گیرد و دوره‌های آموزشی و ضمن خدمت جهت توجیه کارگروه‌های استانی و معلمان مربوطه تدارک دیده و برگزار شود.

فهرست منابع

- آقازاده، احمد (۱۳۸۵). اصول و قواعد حاکم بر فرایند تربیت شهروندی و بررسی سیر تحولات و ویژگی‌های این‌گونه آموزش‌ها در کشور ژاپن. فصلنامه نوآوری آموزشی. سال پنجم، شماره ۱۷. ص ۴۵-۶۶
- احمدی، سهرکاو. (۱۳۸۹). بررسی رویکردهای تربیت سیاسی در دوره ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم تربیتی. دانشگاه کردستان.
- اسداله‌زاده تنسوان، هادی؛ ابراهیم‌زاده، محمد؛ سپاسگزار، سمانه (۱۳۹۶). آموزش و پرورش در قانون اساسی و منشور حقوق شهروندی و سند تحول بنیادین. مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی و جامعه مدنی.
- افشانی، علی‌رضا و جنتی‌فر، اکرم (۱۳۹۵). مقایسه میزان مشارکت و عوامل مرتبط با آن در دانش آموزان دولتی و غیردولتی شهر یزد. جامعه‌شناسی کاربردی. شماره ۳. ص ۷۳-۹۶.
- امینی، محمد؛ صدیق‌ارفعی، فریبرز؛ قدمی، ملوک (۱۳۸۸). بررسی اثربخشی برنامه درسی تربیت سیاسی مقطع متوسطه از دیدگاه دبیران و دانش آموزان مطالعه موردی شهر کاشان. دوماهنامه دانشور رفتار، شماره ۳۶، ص ۴۱.
- صدقی قره‌چشمه، مهین (۱۳۹۶). حقوق شهروندی. مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی و جامعه مدنی وزارت آموزش و پرورش بجنورد. ص ۱۹۶.
- فرمهبینی‌فراهانی، محمد (۱۳۹۵). الگوی تربیت شهروند فضیلت‌گرای ارتباطی-الگویی برای تربیت سیاسی و اجتماعی. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. سال ۴. شماره ۳۱. ص ۶۷-۹۰.
- قائدی، یحیی (۱۳۸۵). تربیت شهروند آینده. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی. شماره ۱۷. سال پنجم. ص ۱۸۳-۲۱۰.

- قلتاش، عباس (۱۳۹۱). *مبانی اجتماعی و سیاسی تعلیم و تربیت: بررسی تطبیقی رویکردها و دیدگاه‌های تربیت شهروندی*. پژوهش‌نامه مبانی تعلیم و تربیت. دانشگاه فردوسی مشهد. سال ۲. شماره ۱. ص ۴۷-۶۴.
- کنعانی، حجت (۱۳۹۶). *آموزش شهروندی، حقوق شهروندی و مهارت‌های زندگی در مدارس با تأکید بر ضرورت و اهمیت آموزش*. مجموعه مقالات همایش حقوق شهروندی و جامعه مدنی وزارت آموزش و پرورش بجنورد. ص ۲۰۰.
- جراحی‌دریان، مهدی؛ بابازاده، مجید؛ رودمقدس، رمضانعلی (۱۳۹۳). *مبانی و اصول و روش‌های تربیت سیاسی از منظر قرآن*. بصیرت و تربیت اسلامی. سال یازدهم. شماره ۳۱. ص ۹۵-۱۱۲.
- دهقانی، مرضیه (۱۳۹۰). *طراحی الگوی مطلوب (جایگزین) برنامه درسی تربیت اجتماعی برای دوره راهنمایی تحصیلی ایران*. رساله دکتری برنامه درسی دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه فردوسی مشهد.
- راهنمای برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره آموزش عمومی (۱۳۸۷).
- راهنمای تدریس مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه پایه هفتم (۱۳۹۲). تهران: چاپ و نشر کتاب درسی ایران.
- راهنمای تدریس مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه پایه هشتم (۱۳۹۵). تهران: چاپ و نشر کتاب درسی ایران.
- راهنمای تدریس مطالعات اجتماعی دوره اول متوسطه پایه نهم (۱۳۹۵). تهران: چاپ و نشر کتاب درسی ایران.
- رضوی، سیدعباس؛ ملکی، حسن؛ عباس‌پور، عباس؛ ابراهیمی‌قوام، صغری (۱۳۸۹). *بررسی تربیت سیاسی در برنامه درسی دوره ابتدایی*. فصلنامه روانشناسی تربیتی، شماره ۱۶.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۴). *مطالعات اجتماعی پایه نهم دوره اول متوسطه-۱۳۸*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران سهامی خاص.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۶). *مطالعات اجتماعی پایه هشتم دوره اول متوسطه-۱۲۲*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران سهامی خاص.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۶). *مطالعات اجتماعی پایه هفتم دوره اول متوسطه-۱۰۸*. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران سهامی خاص.
- سند برنامه راهبردی معاونت آموزش ابتدایی (۱۳۹۰). وزارت آموزش و پرورش.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰).

- محمدجانی، ابراهیم (۱۳۹۵). جایگاه شهروند جهانی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه ششم/ابتدایی. پژوهش در برنامه‌ریزی درسی. دوره ۲. شماره ۲۱. ص ۸۲-۹۲.
- مرزوقی، رحمت‌الله (۱۳۸۳). نقش آموزش و پرورش در تحقق جامعه مدنی مبتنی بر نظام مردم‌سالاری دینی. مجموعه مقالات همایش ملی مهندسی اصلاحات در آموزش و پرورش. جلد دوم. تهران: وزارت آموزش و پرورش. پژوهشکده تعلیم و تربیت. یزدانی‌کاشانی، فاطمه (۱۳۹۲). شناسایی مفهوم جامعه‌پذیری در محتوای کتب اجتماعی دوره/ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه الزهرا.

Hyunhee Cho. (2017). *Crafting a third space: Integrative strategies for implementing critical citizenship education in a standards-based classroom*. The Journal of Social Studies Research, In Press, Corrected Proof, Available online 25 July 2017.

Jihyang Choi, Jae Kook Lee, Emily T. Metzgar. (2017). *Investigating effects of social media news sharing on the relationship between network heterogeneity and political participation*. Computers in Human Behavior, Volume 75, October 2017, Pages 25-31.

Martell, Christopher C. (2017). *Approaches to teaching race in elementary social studies*. A case study of preservice teachers The Journal of Social Studies Research, Volume 41, Issue 1, Pages 75-87.

Sarah Goodier, Carren Field, Suki Goodman. (2017). *The need for theory evaluation in global citizenship programmes: The case of the GCSA programme*. Evaluation and Program Planning, In Press, Accepted Manuscript, Available online 24.

Vigile Marie, Fabella (2016). *Political-economic determinants of education reform: Evidence on interest groups and student outcomes*. European Journal of Political Economy, In Press, Corrected Proof, Available online 12 July 2016.